

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FŐLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
GRÓF KUUN GÉZA

TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG FŐLÖTT

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1907 május 5-iki ünnepélyes közülésén.)

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

- I. KÖTET.
- I. Korponay János l. t.-ről. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fill.
 II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 III. Morócz István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
 IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól — > 40 >
 V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossék József* r. tagtól — > 60 >
 VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
 VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól — > 20 >
 VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
 IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól — > 40 >
 X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. KÖTET.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
 II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
 III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól — > 20 >
 IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
 V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól — > 20 >
 VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól — > 20 >
 VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól — > 40 >
 VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
 IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
 X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. KÖTET.
- I. Tarczay Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól — > 20 >
 II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
 III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól — > 40 >
 IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól — > 20 >
 V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
 VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. *Pauer Imre* tiszt. tagtól — > 20 >
 VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossék József* rendes tagtól — > 40 >
 VIII. Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól — > 40 >
 IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól — > 20 >
 X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- IV. KÖTET.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól — > 60 >
 II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól — > 20 >
 III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól — > 40 >
 IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól — > 60 >
 V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
 VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól — > 20 >
 VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól — > 20 >
 VIII. Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól — > 20 >
 IX. Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól — > 20 >
 X. Korizmics László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >

GRÓF KUUN GÉZA TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG
EMLÉKEZETE.

(1837—1905.)

GOLDZIHHER IGNÁCZ r. tagtól.

(Olvastatott az 1907. május 5-iki ünnepélyes közülésen.)

I.

Tisztelt akadémiai közgyűlés!

Akadémiánk legfényesebb nevei közé tartozik azon jeles tudósunké, kinek emlékét kegyelettel újítjuk fel ez ünnepélyes évi gyűlésünkön.

Maradandó nyomot hagy az a széleskörű tudós tevékenység, melylyel gróf *Kuun Géza* Akadémiánk munkáját gazdagította, és felejthetetlen marad az az odaadó szeretet, melylyel a körünkben reá bízott feladatokat teljesítette.

1867 óta díszítette e Tudós Társaságot; 1883 óta mint annak tiszteleti, majd mint az igazgató-tanács tagja; az 1901—1904. évkörben a másodelnök tisztségét ruháztuk reá. Nem fog elenyészni e körben annak a megható lelkesedésnek az emléke, melyet az Akadémiában elfoglalt állásához kapcsolt. Kinek ne volna élénk emlékezetében az a példátadó buzgalom, melylyel még gyengélkedésének idejében is erdélyi Tusculumából évente több hónapra közbénk zarándokolt, hogy szokott helyét elfoglalja, hogy személyes jelenlétével és közvetlen közreműködésével mintegy élő bizonyosságát nyújtsa annak a meggyőződésének, hogy érdemes s a haza szellemi életére üdvös munkát folytatunk üléseinken és

tanácskozásainkban? S e hitével, melyben nem tántoríthatta őt meg a kishitűek félnék kételkedése, és melyet ő maga volt az első, hogy tevékenységével is igazolja, egyike volt akadémiai életünk oszlopos embereinek.

Szeretetet parancsoló kedves egyénisége, az ellentéteket kiegyenlítő bölcsesége, az igazságszerető méltányosság, mely bájos lelkületéből kisugárzott, hivatottá tették arra, hogy közép-pontja legyen a fiatalabbak törekvéseinek. Az ő közelségében mintegy önkéntelenül visszavonult az ellentétek kiélesedése. A tudományos érintkezésben is mintha jelszava volna a biblia mondása a bölcseségről: »Útjai a gyönyörűségnek útja és minden ösvényei a békességnek ösvényei.« (Példabesz. III, 17.)

Lelkesedő idealizmus vonult át lelki életén. S erre tanította szüntelen azt a környezetet is, mely közvetlen szellemi hatása alá helyezte magát. E világnézet lendületes hirdetése teszi kifoghatatlan tárgyát és adja meg irányát elnöki szózatainak, jeleseinről tartott emlékbeszédeinek és a hozzájuk kapcsolt elmélkedéseknek.

»Lelkesedtünk, — úgymond egyikében azon hunyadmegyei elnöki beszédeinek (1897), melyekkel a tudányszeretet tüzét éleszti közvetlen földie szívében — lelkesedtünk a látszatokért, lelkesedtünk agyremekért, csalfaképekért és mégis, valljuk be, méltán szerencsénknek tarthatjuk egész életünkre, hogy lelkesedni tudtunk, mert a legmagasztosabb eszmék ragyogása a két-ség ködét végre is eloszlatta, a csalkép eltűnt, a látszat helyébe a valóság lépett s lelkesedésünknek immár volt méltó tárgya, melyet rajongó szeretettel ölelhetünk szívünkre.« S tovább : »A szeretet a lélek gyümölcse, lelkes és lelkesítő. Hogyan lehetne eszményünk, szeretetünk cultusa lelkesedés nélkül? Ha azt, a mi még nincs, mint létezőt képzelni nem tudjuk, hogyan hevül-jünk érlette és sóvárogjuk eljövetelét . . .« »Nem jól neveli gyermekét, növendékét az, a ki belőle a lelkesedés tüzét oltogatja«.

Bár magas társadalmi rangja és állása arra rendelhették, hogy cselekvő része legyen a politikai életben, hogy szellemi erejét a közügyek vezetésében is érvényesítse, gróf Kuun Géza élete egyedüli céljának és hivatásának a tudomány művelését ismerte. Kerülte a külső élet háborító zaját; a tudós szemlé-

lődő, csendes, de tartalmas életében kereste boldogságát. Így indult élete gyermekkorától fogva; ide központosultak hajlamai zsenge évei óta; becsvágyának is az volt a tetőpontja, hogy a tudomány terén alkosson és gyarapítson. Szerény szavakkal jellemzi élete ez irányát barátai előtt, midőn egy magas kitüntetése alkalmából üdvözlük. »Igaz, — úgymond — hogy a politika terén semmiféle, nem mondom nagyobb szabású, de még kisebb szabású munkálkodással nem dicsekedhetem; igaz, hogy nem nagy hivatalban, de még kis hivatalban sem forgolódtam, és *a mit tennem lehetett, az a tudomány és a kultúra terén központosult.*«

Tudós természet volt ő minden ízében. Azaz nem oly értelemben érezte tudós voltát, hogy a tudomány mintegy csak díszét gyarapítaná a magas rangnak, melynek részese volt, ünnepi ékességet kölcsönözne azon magas állásnak, melyet elfoglalt. A tudomány adta meg neki erkölesi valóját, teljesen azonos volt ethikai egyéniségével; nem díszes függeléke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye, mely teljes életfelfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásaiban kísértte, melyről azt hitte — az imént bemutatott nyilatkozatából láttuk, — hogy benne merül ki életének gondviselészerű hivatása.

S magas tudományos értékét az igazi tudományosság legfőbb dísze ékesíti: a szerénység. A kinek szerencséje volt, hogy tudományos érintkezést folytasson vele, nem győzött épülni a tudós férfiú keresetlen szerénységén, mely tudós foglalkozása nagy hivatásának önérzetével párosult. Hogy is lehetne szerénytelen az *igazi* tudomány? Igaz szolgája apró és nagy dolgokban az igazság *keresésével* tölti életét. Még a legszerencsésebb is sok csalódást ér, sok vergődésen és kételkedésen át emelkedik céljának közelségébe. S mily gyakran kell újabb tapasztalatokon okulva, önkezelével lerontania azt, a mit nagy fáradozás árán felépített! Hogyan is telhetnék el szerzett ismereteinek önző bálványozásával? Szerény skepsissel kíséri biztosaknak látszó eredményeit és fáradtsággal szerzett tudását készséggel rendeli alá az ellentétes nézetek meggyőző erősségeinek.

Ilyen volt gróf Kuun Géza tudományos jelleme.

II.

Ha tudományos előszereteténel, munkálkodása irányánál fogva, mintegy a potiori, *orientalistának* jellemezzük, nem akarjuk ezzel egyúttal állítani, hogy tudományos érdeklődése, produktív munkája a keleti világ tanulmányozásában merült ki. Önálló dolgozatai és különféle hazai és külföldi folyóiratokban szétszórta munkái arról tanuskodnak, hogy a keleti világon túl az ókori történelem kérdései egész terjedelmükben a legelőkelőbb módon foglalkoztatták figyelmét, hogy különösen még hazánk és e körben leginkább Erdély története és régiségei ismeretének gazdagítására törekedett. A tudományos érdeklődés e szövetkezése adja meg irányát irodalmi pályája legérettebb korszakának, midőn a nyolczvanas évektől kezdve a keleti irodalmak búvárlását maradandó, kútforrásszerű munkákkal a magyar őskor felderítésének javára fordítja. Úgy látszik, ez volt tudományos rendeltetése.

A keleti nyelvek és irodalmak körül 1857 óta kifejtett kutató buzgalma, mely soká e céltól teljesen független körökben mozgott, mintegy — talán nem is egészen tudatos — készülődés volt e magas kifejlés felé, mely gróf Kuun Géza helyét a magyar tudományosságban megállapítja: a magyar történet kezdetének megvilágítása a keleti irodalomból kölcsönzött fénysugarakkal.

Első gyermekkorra szellemi életét, melynek fejlesztésére finom műveltségű szülei magas tudományos színvonalon törekvő nevelőket rendeltek, gróf Kuun Géza maga rajzolta meg ama bájos visszaemlékezésekben, melyekkel »*Gyermekéveim*« címen közel halála előtt az Erdélyi Múzeum 1904-iki folyamában ajándékozta meg nagy egyéniségének tisztelőit. Nevelője, *Gondol Gedeon*, szobájában bámulhatja a nyolcz éves gyermek legelőször az »*Aristoteles Opera omnia*« felirásos könyvet, az ő kezében látja Hegel munkáit, az ő vezetése alatt már zsenge korában ébred érdeklődése a világirodalom nagy alakjai iránt, a magyar költészet kiváló termékei mellett. E körben már hét éves korában Csokonait olvasgatta nagy előszeretettel. A család régi barátjának, *Döbrentei Gábornak* rokonérzése, melyet e férfiú

élete végeig tartott fenn számára, aranyozza meg gyermekkorai kezdő szellemi életét. Levelezést folytat vele, melyet 1847-ben azon kezd, hogy »bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait és kegyed nemes örömeit szaporíthatnám«. Döbrentei már két évvel ezelőtt intézett volt egy kedves verset »Kedves kis Geizám — Versmondó daliámhoz.«¹⁾ Majd az elemi tanulás bevégezése után a középiskolai studiumra Pestre, később Nagy-Kőrösre indul. Itt teszi le az érettségi vizsgálatot 1855 nyarán.

A középiskolai tanulmányok sikeres bevégezése után 1855/6—1857/8-ig a pesti tudomány-egyetem hallgatói közt találjuk; itt különösen a klasszika philologia felé vonzódott. A klasszika philológiát abban az időben a tiroli származású *Halder Konrád*, dicsőült Erzsébet királynénk legelső oktatója, képviselte egyetemünkön (1852—1858): a klasszika philologia legelső tanára e főiskolánkon. E jeles nyelvtudós, kinek tudományos jelentőségét és hatását velt tanítványa, t. tagtársunk *P. Thewrewk Emil* egyetemi rektori beszédében behatóan méltatta, első és egy ideig egyetlen hallgatója volt gróf Kuun Géza; több éven át naponkint még privatissimumokra is eljárt hozzá melyek a görög irodalmon túl a philologia egyéb ágaira is terjedtek.²⁾ E mesterére vezeti vissza gróf Kuun Géza a philologiai tanulmányok iránti vonzódását, az írók exegesisében tanusított methodusát, melyet később a keleti okiratok magyarázásában érvényesíthetett. A régiségtudományi szakokat a kitünő *Kiss Ferencz*nél hallgatta, ki régebben a katonai mérnöki karnál volt alkalmazva és az ókori s a magyar régiségtudomány iránt táplált szenvedélyét, melynek eredményességéről magyar és német nyelven közzétett munkái tanuskodnak, 1852—1859-ig fővárosunk egyetemén mint a régiség- és éremtan helyettes tanára fordíthatta a magyar ifjúság

1) *Gyermekéveim*. — Az életrajz részleteire nem terjeszkedem bővebben, minthogy ezeket a családi levéltár adatai alapján már *Szádeczky Lajos* az Erdélyi Irodalmi Társaság 1905 szept. 27-én tartott emlékbeszédében kimerítően ismertette. (*Erdélyi Múzeum* 1905-iki 8. füzetében; külön kiadásban is.)

2) *Ponori Thewrewk Emil Egyetemi beszédei* (Budapest, 1905.) 35—38. l.

hasznára. Az irodalomtörténeti és egyetemes történelmi kollégiumokat *Reisinger Jánosnál* hallgatta.

E tanárai közt a legmaradandóbb hatást *Kiss Ferencz* tette gróf Kuun tudományos fejlődésére. Néki tulajdonítja azt az archaeologiai célzatot, mely később orientalis tanulmányait általhatja és azt a cselekvő érdeklődést, melyet kezdettől mindig szűkebb szülőföldjének történelmi és tárgyi régiségei iránt tanusít és melylyel az erdélyi tudományos életre oly termékenyítően hatott és tágas köröknek példátadó buzgalmat fejtett ki. Ennek a tanárának emléke hálásan fordult meg még aggkorában is a szellemi adományok iránt oly végtelenül hálás tudós ajakán. E bizalmas tanára kíséretére bízták szülei, midőn az első egyetemi év bevégeztével legelőször váltják valóra azt az eszményét, melyet Döbrentei Gáborhoz intézett első gyermeklevelében oly bájos naivsággal hangoztat, hogy »bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait«. Első nagyobb külföldi útja, Kiss Ferencz professor társaságában, Ausztria nagy városaiba, aztán az éjszaki Olaszországba vezetik, az éjszakolaszországi tavakhoz, Milanoba, Genuába, Velenczébe, a honnan át ismét Pestre törekszik az egyetemi tanulmányok folytatására. Ez utazáson bontakozott ki lelkében Italia rajongó szeretete, melyet élete fűszerének nevezett, és melynek a tudományra nézve is termékeny gyakori olasz utazásokkal fog eleget tenni.

De legközelebbi utazása egyelőre még a deák-érdekeknek szolgált. 1858 őszén, ifjúkori barátja, *Szilády Áron* tagtársunk társaságában a göttingeni egyetemet keresi fel és az ottani nagynevű tanárok, különösen *Ewald* oktatásán óhajtja kiszélesíteni tudományos látókörét és azon tanulmányok keretét, melyet — mint látni fogjuk — magánszorgalommal tűzött volt maga elé már az előző időben: az *orientalis*, különösen a *semiticus tanulmányokét*, melyeknek akkortájt a göttingeni egyetem volt egyik leghíresebb német tűzhelye. De honvágya, szüleihez való gyengéd ragaszkodása megrövidítették tartózkodását a hannoveri egyetemi városban, melynek körülményeivel, úgy látszik, nem igen tudott megbarátkozni.

E kirándulással fejeződött be tulajdonképeni deák-ideje.

Ezen idő alatt azonban már szorgalmasan lerakta volt későbbi szaktanulmányai alapját.

Mint teljes életében mindvégig, úgy különösen a tudományos fejlődés ez első korszakában is távol volt az egyoldalúságtól, szellemi érdeklődésének egy pontra való korlátozásától. A szó legnemesebb értelmében készült úgynevezett *szpecialistának*.

A szpecialisták ellen igazságtalan előítélete van azoknak, kik a tudomány művelésében a nagy szempontokat szeretik kitűzni. Egyoldalú pedánsoknak szokták tartani, kik a tudomány legmellékesebb, legaprólékosabb mozzanatait tartják szem előtt, parányiságokba mélyednek, észre sem véve azokat a pontokat, a melyeken a kutatás részletességei az emberi műveltség nagy kérdéseivel érintkeznek és nagy feladataihoz kapcsolódnak. Pedig bátran állíthatjuk, hogy a tudományos munkának nincsen iránya, mely a figyelem szerteágazását annyira feltételezné, mint éppen az e névre igazán méltó szpecialistaság. A tudomány végtelenségének egy kisebb-nagyobb részletére szegezi ugyan pillantását, ebből indul ki és reá tér vissza minden elmélkedése és bűvárkodása, erről óhajt, talán csakugyan kizáró módon, világosságot szerezni, reá világosságot deríteni: de erre csak úgy lesz képessé, ha a beláthatatlan egészhez képest parányi részlet egyetemes vonatkozásaiba is behatol, az általános nagy kérdésekkel méri össze, melyekből az ő részlete kisugárzik, a tudomány haladásának nagy mozzanatait a maga szpecialitására alkalmazza és világosabb megértésére fordítja. Az ilyen szpecialista nem fonja be lelkét a maga tudományos apróságának hálójába. Mindig az egésznek hatása alatt él; csakhogy arra a célra, hogy a részletnek hasznára fordítsa, mely feladatának közép-pontjában áll.

Ily értelemben indult szpecialistának gróf Kuun Géza is. Egyetemi kollégiumainak jegyzéke az emberi művelődés forrásainak nagy körére törekvő figyelmét bizonyítja. Hisz kezdő tanulmányainak e korszakában tudományos céljai mellett gyermekkorának szépirodalmi érdeklődését is nem csupán befogadó irányban érvényesíti.

Aztán, a mint egy fiatalkori meghitt barátjától tudom, tanuló idejében folyton keresi és műveli az érintkezést a fővárosban élő czelebritásokkal a legkülönbözőbb tudomány-

szakok terén. Leginkább a polyhistorok tesznek rá kiváló hatást. Egyik alkalmi nyilatkozatából azt tudjuk meg, hogy szellemi gazdagodásának élő forrásai közé tartozott *dr. Balog Pál*, »a kinek — úgymond — e sorok írója örök hálával tartozik azon jótékony befolyásért, melylyel szellemi fejlődését előmozdítani igyekezett: a legjelesebb polyhistorok egyike volt, természettudós, bölcseész, nyelvész, államtudós.«¹⁾

E sokoldalú érintkezés és érdeklődés közt azonban jó korán domborodik ki a keleti tanulmányok felé irányuló vonzódása.

Húsz éves koráig folytatott munkálkodásáról és olvasmányairól közölt visszaemlékezéseiben maga avat be orientalis tanulmányainak kezdeteibe, melyek pesti egyetemi kollégiumaival párhuzamosan folynak, sőt már középiskolai éveibe is visszanyúlni látszanak.

»Feledhetlen emlékü tanárain egyike — úgymond — *Halder Konrád* görög-latin philologust, *Reisinger János* történést, *Kiss Ferencz* archaeologust szerettek volna belőlem csinálni, *Télfy Iván* nem kívánta korlátozni elhatározásomat, *Hunfalvy Pál*, tanulmányaim nagy támogatója s előmozdítója a finn-ugor nyelvek tanulására, *Ballagi Mór* a sémi nyelvekre buzdított s hosszú időn át ezek vonzottak leginkább.«²⁾ »A mint Ballagi Mór *Héber nyelvtanából* megtanultam a héber nyelvet, a bibliát az eredeti szövegben kezdtem olvasni; a syr nyelvet *Hoffmann nyelvtanából* tanultam magam szorgalmából s ezt a nyelvet és keresztény irodalmát annyira megszerettem, hogy első nyomtatásban megjelent dolgozataim némelyikét *Philosyrus* névvel írtam alá.«³⁾

De mily úton juthatott az ifjú ezen, az ő köreiben, de hazánkban általában, akkoriban nem igen ápolt, sőt teljesen parlagon heverő tanulmányok varázskörébe? Ennek a kérdésnek is ő maga megadja nyitját a már idézett autobiographicus vázlatban. »Évek múlva — úgymond, miután a *Gondol Gedeon* Aristotelesét bámulhatta — egy más könyv tett nagy hatást reám, melyet egy gyer-

¹⁾ *Keresztény Magvető* 1883. évf. 362. l.

²⁾ *Legjelesebb könyveim*, összegyűjtötte és közrebocsátja *Gyalui Farkas* (Budapest 1902) 70. l.

³⁾ *U. o.* 69. l.

mekkori barátom tudós atyjának könyvtárában fedeztem fel; ez egy héber *pentateuchus* volt... s a keleti nyelvek iránti érdeklődésem, biztosan mondhatom, ezen pentateuchus meg-látásánál kezdődik.¹⁾ Tehát a biblia és az egyházi irodalom révén tartja bevonulását a keleti tudományok nagy birodalmába, mely-nek csakhamar oly hivatott munkásává lett. Mely időben? Feljegyzései pontosan nem avatnak be e részletbe. De bizonyára elég korán, ha tekintetbe vesszük, hogy első dolgozata e téren »*A sémi névimódról*« már 1857-ben, tehát gróf Kuun alig 20 éves korában jelenik meg a Hunfalvtyól szerkesztett »*Magyar Nyelvészet*« harmadik kötetében.

Első lépéseit e tudományok terén teljességgel az autodi-dakta küzködései között kénytelen megkísérteni. Mert nyilvános oktatása e fontos tudományszaknak abban az időben a pesti egyetem bölcsészeti karán még nem jutott. A keleti kultúra ismertetése egyáltalán nem szerepel tanrendszerében. Remek akadémiai emlékbeszédében megható módon ismertette Toldy Ferencz, hogy mily nagy akadályokat kellett leküzdenie *Repiczky Jánosnak*, míg elérhette, hogy 1852—1855. a keleti philológiát, csak kevesektől észrevéve, mint privat-docens képviselje budapesti egyetemünkön.²⁾ Nem éppen buzdító epizód. Csak 1865—66 óta nyílik meg *Vámbéry* fellépésével a keleti tanulmányokra való oktatás és buzdítás hazánk akkor egyetlen egyetemén. Gróf Kuun Géza, a fiatal orientalista, tehát hajlamai követésében a fiatalok serkentésében kifogyhatatlan *Ballagi Mór* buzdító hatása mellett, az autodidaxis kenyerére volt utalva.

Azonban nem akarnám e hajlamai felcsirázását pusztán a héber biblia görbe betűi megpillantása külső véletlenségének tulajdonítani.

Bizonyára az ő szellemében gondolkodom és halhatatlan lelkének tetszésével találkozom, ha tudományos iránya és elő-szeretete kibontakozásában előkelő részt juttatok azon ténye-zőnek, mely az ő érzésének, gondolkodásának és cselek-vésének oly hatalmas rúgója volt gyermekéveitől mindvégig: a jó *hagyományok* tiszteletének.

1) *Gyalui Farkas* id. m. 63. l.

2) V. ö. P. Thewrewk Emil, *Egyetemi beszédei* 49. l.

Keleti tanulmányaival és a bibliai régiséggel való kapcsolatukkal több százados erdélyi tudományos hagyomány nyomába lépett. S érdemes ez előzményekre futó pillantást vetnünk, annál is inkább, mert maga az a jelesünk, kinek emlékét tiszteljük ez órában, szüntelen érdeklődést szentelt a keleti tanulmányok előzményeinek hazánkban, melyekről külön munkát is szándékozott írni. Ő azonban leginkább ez előzmények őskorába szeretett visszanyúlni. Sok érdekest tár fel a budai születésű *Escadelinus Matthaeus*-ról »natione Hungarus«, ki Zsigmond király idejében Khinában járt mint hittérítő; valamint ő irányozta a figyelmet legelőször egy *Magister Thaddeus Ungarus*-ra, ki a XII. században Toledóban az arab tudományos munkák latin fordításában közreműködött.¹⁾

Célunkra inkább a későbbi korszakok adatai tartoznak, melyek gróf Kuun kimutatásai ötletéből figyelmünket felköltik és egymás közt szerves kapcsolatot tüntetnek fel. Ily irányban a keleti irodalmak iránti tudományos érdeklődésnek nyomait a XV. századig vezethetjük vissza. Elég felemlítenünk, hogy Temesvári Pelbart könyvtárában nemcsak Maimúni »Útmutató«-ja (Móreh) volt meg, hanem helyet foglaltak benne Avicenna munkái is arab nyelven.²⁾ Munkái és prédikációi, a mint ezt Szilády Áron és Horváth Cyrill kimutatták, a keleti irodalomra való ügyelésről tanuskodnak.

Élénk mozgalmat e tudományok körül a XVI. és XVII. században előkelő módon *Erdélyben* látunk, mely a XIX. században egy *Körösi Csoma Sándort* ajándékoz a tudományos világnak. S itt két szempontból jut érvényre az orientalis ismeretek művelése: egyrészt gyakorlati-politikai, másrészt theologiai szempontból. Az elsőre maga gróf Kuun Géza szolgáltatót igen érdekes adatokat a heidelbergi orientalistákról szóló egy értekezésében,³⁾ melynek során azon ténnyel adja élénk, hogy az erdélyi fejedelmek a törökkel folytatott

¹⁾ *Egy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon.* (Keresztény Magvető 1883. évf.) — *Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez.* (U. o. 1892. évf.)

²⁾ V. ö. Marmorstein, *Zeitschr. für hebr. Bibliographie* VIII. köt. 83. l.

³⁾ *Keresztény Magvető* 1904. évf. 3. és kk. l.

diplomáciai összeköttetés igényeitől indítatva, török tolmácsokat képeztettek ki. E révén aztán számosan foglalkoztak erdélyi emberek a keleti ismeretekkel, kik közül többeknek neveit is megőrizték a történeti források.

E *politikai* érdekekkel párhuzamosan nagyon intenzív módon domborodik ki a keleti tanulmányok másik szempontja: a *tudományos*, igaz hogy egyelőre leginkább theologiai, czélok kitűzése. S e téren dicsőséggel jár elül a XVI—XVII. században *Péchi Simon* kancellár, ki tudományos nagyságával ama kor bármely kiváló hebraistáját bátran versenyre hívhatja.¹⁾ Egy erről tanuskodó magyar munkája, melynek kéziratát a székelykeresztúri unitárius kollégium őrzi,²⁾ már régóta van irodalomtörténeti bizottságunktól kiadásra kitűzve.

S itt nyomban megemlíthetjük Erdély egy másik kancellárjának nevét is, gróf *Bethlen Miklósét*, ki bár önálló munkákat e téren nem teremtett, az erdélyiek érdeklődésének a keleti tanulmányok iránt azzal adja tanújelét, hogy hollandi tanulmányaiba belevonja az arab philológiát, is, midőn — mint *Önéletr*írásában 1662-ről értesít — a híres leideni professor, *Golius*, az arab nyelv legelső behatóbb európai szótárírója »kedveért egynehány hetet és tallért odavesztegetek az arabica lingua-ra; talán ketten vagy hárman voltunk abban tanítványai.«³⁾

Ez az az idő, midőn a fejedelmek pártolásával is nagy számmal indulnak Erdélyből külső országokba a felsőbb tanulmányokkal foglalkozó ifjak, hogy Európa főiskoláinak legkiválóbb bibliikusai és orientalistái oldalán e tudományokban tökéletesítsék magukat. Tanulmányaik bevégeztével egy-egy, néha több dissertatióval is gazdagítják az irodalmat és nem kevés akadt közöttük, ki ily igazi »specimen eruditionis« számba menő munkával a komolyan búvárkodó szellem tanujeleit nyújtja. E munkák, melyeket bibliographiánk, a melynek körébe kétségtelenül tartoznak, csak hiányosan tart számon, rendszerint külföldön jelentek meg, azon egyetemek helyein, a hol készültek; számosan Németország-

¹⁾ V. ö. Kohn Sámuel, *A szombatosok* (Budapest, 1889.) 182., 194. és 265. ll.

²⁾ U. o. 269. és kk. ll.

³⁾ Gróf Bethlen Miklós *Önéletr*írása, kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II.) I. köt. 291. l.

ban, még nagyobb számmal Hollandiában, a hol a híres *Golius* meg a *Schultensek* Leidenben és *Leusden János* Utrechtben sok magyar ifjút láthattak előadó termeikben. Ez utóbbi utrechti professzor egyik munkáját *Apafi Mihály* fejedelemnek, egy másikat e fejedelem híres kancellárjának *Teleki Mihálynak* dedikálja nagyérdekű előljáró levelekkel, melyekben nekik mint e tanulmányok bőkezű és áldozatra kész előmozdítóinak fejezi ki köszönetét. S mint mondtam, e külföldi, jelesül hollandi tanulmányutaknak nagyon szapora eredménye nyilvánul az irodalomban. Nem ismétlem el e helyen, a mit más alkalommal e holland-magyar irodalomról már egybeállítottam.¹⁾ Csak érinteni óhajtanám azt a tényt, hogy egy Schultens Albert iskolájából kikerült *Sylloge dissertationum* című testes quartkötet majd csaknem kétharmadát magyar munkák foglalják el, köztük *Tsepregi Ferenczé* is, a későbbi kolozsvári professzoré, kinek tudományos véleményét a nagy hollandi mester kiválóan számba veszi és *Origenes hebraeae* című munkájában nagy elismeréssel teszi magáévá. S a már kimutatott adatokat most számos magyars köztük különösen erdélyrészi ifjú szerző nevével és a hozzá kapcsolódó könyvczímmel lehetne kibővíteni, melyekkel a hollandi tudományos bibliographiában bővében találkozunk. Ott van, Cassai G. M., Fay J., Köpetzi S., Szatmári D., Szatmári S. O., Szentesi, Wetsei G., Borosnyáni S. N., kiknek tudományos értekezései az 1709—1772. terjedő időkörben Leidenben, Franequerben, Utrechtben és Groningenben láttak napvilágot.

E dolgozatok tartalmukkal pusztán a héber nyelvtudomány, a bibliai exegesis és régiségtudomány körében mozognak és e kutatások XVII—XVIII. századi állását tükrözik. De a külföldön iskolázó magyar ifjak csakhamar túllépik e korlátozást. Csak egy *nevet* óhajtok említeni és egy *tényt*, melyre orientalis tudományosságunk története mindig nagy büszkeséggel hivatkozhatik. E név az *Uri János*-é, ki ugyan nem Erdély fia, de az innen kiinduló szellem hatása alatt művelődik Debreczenben és

¹⁾ Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához. Egyetemes Philologiai Közlöny. IV. köt. (1880.) 113—129. — *A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században*; u. o. VII. köt. (1883.) 42—44. *Teleki Mihály és Leusden János*; u. o. VIII. köt. (1884) 666. l.

ki a XVIII. század hetvenes éveiben Hollandiában és Angolországban megjelent kiváló munkákkal,¹⁾ az arab, török és perzsa irodalom apparatusát gazdagítja.

S a tény a következő: Midőn 1770 körül a híres oxfordi Bodleyan-Library igazgatói arra határozták el magukat, hogy e keleti kézirati kincsekben már abban az időben is gazdag könyvtárt egy kimerítő katalogussal hozzáférhetővé tegyék, nehéz volt oly tudóst találni, ki e nagy feladat végzésére elég sokoldalú nyelv- és tárgyismerettel rendelkezék. Sok keresés után Uri Jánost, a magyart, szemelték ki e feladat megoldására, ki — így mondják az 1787 február 2-ikéről keltezett előszóban — »már midőn Leidenben tartózkodott, a híres Schultensnél, foglalkozott a keleti nyelvekkel. Ezt a nekünk ilyképpen ajánlott férfit fogadtuk fel, és évi stipendiummal láttuk el, míg az ügyet teljesen végrehajtotta. Mert e feladattal több éven át fáradozott. Az egyes kódexeket, melyek héber, chaldaeus, aethióp, syr, arab, perzsa és török nyelven vannak szerkesztve, egyenkint megvizsgálta; tartalmukat néha rövid, vagy ha a tárgy fontossága szükségesnek mutatta, bővebb szóval fejtegette, a szerzők neveit és a könyvek címeit, a mennyire lehetett, az eredeti nyelveken kimutatta, a codexek rendezetlen tömegét rendbe hozta és osztályozta.«

Ennek a közel egy évszázadon át lappangó hagyománynak kapcsolatába helyezük gróf Kuun Géza keleti tanulmányainak kezdeteit.

A héber nyelven és a biblia eredeti szövegén kezdi. Innen aztán a többi sémi nyelveket is bő terjedelemben bevonva tanulmányába, az általános sémi philologia kérdései felé irányul érdeklődése. Első, már 20 éves korában közzétett értekezését tekintélyes sora követi a sémi összehasonlító nyelvészet egyes kérdéseit tárgyaló dolgozatainak, melyekben a sémi nyelvtudomány művelésében érvényesülő újabb irány hívének bizonyul.

Ily szellemben 1865-től kezdve egymást érik szorgalmas nyelvészeti tanulmányai a Nyelvtudományi Közleményekben, majd első osztályunk Értekezései során. Kutatja »az örökkévaló-

¹⁾ Ezek közül hét fel van sorolva Balogh Ferenc: *Uri János magyar tudós Oxfordban* című cikkében (*Sárospataki Füzetek* X. köt. — 1866. — 409—13.) Az ott említett könyvek nem merítik ki Uri irodalmi munkáját, melyre talán más alkalommal még visszatérek.

ság fogalmának kifejezését a sémi nyelvekben» (1865), az éppen csirázó assyrologiának vonatkozásait a sémi nyelvhasonlításra (1866), a sémi névszó számviszonyait (1868), a sémi nyelvek magánhangzóinak viszonyait e nyelvosztály különböző képviselőiben (1872); tárgyalja a sémi nyelvgyökerek elméletét (1867), a héber nyelv *eth* szócskájának funkcióit, az új-arab nyelv megkülönböztető jelenségeit (1865); 1870-ben az Ascolitól tanított árja-sémi nyelvrokonság kérdését ismerteti kritikai módon. Szeret a phoenikiai és egyéb sémi epigraphikus régiségekkel is foglalkozni; tanulmányozza Cyprus-szigetének phoenikiai felírásait (1868) és az annak idején nagy feltűnést keltett moábita emlékkő szövegét (1874). A szorosan vett nyelvtudományi kérdéseken túl a bibliával kapcsolatos történelmi és irodalmi kérdésekre is ügyet vet. Korán elhúnyt tudósunk Beöthy Leó egy munkájának (Juda, Izrael és Aram) ötletéből a bibliai chronológiához nyújt adalékokat (1875); ugyanabban az esztendőben a Ximénes bibornoktól kiadott polyglott bibliáról (Complutensis) teszi közzé tanulmányát.

Látnivaló, hogy elhúnyt tagtársunk figyelme és tudományos érdeklődése ez évtizedben a sémi philologia legkülönbözőbb hajtásaira terjedt; sűrű publicatióiból az a törekvése sugárzik ki, hogy az Európa egyetemlein és tudós társulataiban éppen akkor új virágzásnak induló, de tudományos irodalmunkban körülbelül teljesen parlagon heverő nagyfontosságú tudományágnak nálunk is némi hatását mutassa be. A tudománynak a tudós Európában széltiben művelt ez ágát a jelzett időkorben Ballagi Mór mellett leginkább ő képviseli az Akadémián és tudományos irodalmunkban.

III.

»Philosyrus« azonban nem elégszik meg pusztán a sémi nyelvtudomány művelésével, a melyen tudományos írói pályája kezdődik. A sémi philologia iránt táplált érdeklődését ugyan mindvégig fentartja. Tanuságot nyújt erről azon tény is, hogy midőn másodelnöki minőségében 1902-ben (május 11-én) ő tartja a közülésünket megnyitó beszédet, ez alkalommal tudós érte-

kezéssel kívánván megfelelni e feladatnak, a sémi nyelvek morfológiájának egy érdekes kérdését választja értekezése tárgyául.¹⁾

De e mellett már jó korán a keleti nyelvek egyéb csoportjai felé is irányul figyelme. Abban az időben — a hatvanas években vagyunk — az orientalizmus körében még nem állott volt be a tudományos foglalkozásnak szoros körülhatárolása nyelvsaládok szerint. Az arab nyelv és irodalom tanulmánya mintegy önként maga után vonja a perzsa és török irodalmakét. Az ember mintha saját tanulmányával is magának a keleti kultúrának fejlődési menetét tükrözné. Nem is annyira a szoros értelemben vett nyelvtudomány a céljuk, hanem inkább a nyelvismeret eszközével az emberiség *művelődésének* búvárlására törekedtek. Gróf Kuun Géza is — nem állapíthatom meg a pontos időt, de mindenesetre már a hatvanas évek közepe táján — már korán beleilleszti tanulmányainak körébe a török és perzsa irodalmat is. Első nyilvános kilépése az orientalizmus e körének irodalmában 1871-ből való. A »Rivista Europea« ez évfolyamában közöl egy cikket »*Sopra il conjunctivo delle lingue turche*« és ugyanott ismerteti Vámbéry munkáit. Török tanulmányaival van kapcsolatban az a könyve, melyet sok éven át méh-szorgalommal folytatott tudományos munkálkodása legkiválóbb termékének tekinthetünk: *a velencei Kún Codex*-ről írt nagy könyve,²⁾ melylyel gyakori velencei tartózkodásai alatt egy évtizeden át állandóan foglalkozott és melyet mint török tanulmányainak érett gyümölcseit 1879-ben adott át Akadémiánknak. A keleti tudomány egy évszázadokon át érzett hézagát töltötte be e munkával, mely tudományos hírét a távol külföldön is megállapította.

Azon könyvek között, melyeket az olasz renaissancze zászlósa,

¹⁾ Akad. Értesítő 1902. évf. 311. és kk. II.

²⁾ *Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum* primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Comes Géza Kuun Acad. Sc. Hung. Sodalis. Budapestini, 1880. — E munkához pótlásokat és újabb kutatásokat közölt: *Additamentorum ad codicem cumanicum nova series* (1883); *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* (Akad. Értek. 1885); *Quinquaginta aenigmata cumanica* (1888); *Újabb adatok a Kún Petrarca-codexhez* (Akad. Ért. 1892).

Petrarca 1362-ben a velencei köztársaságnak ajándékozott, s melyeket a Marcus-könyvtárban őriznek, egy 1303-ból származó codex volt a legbecsesebb, mely latin betűs átírással egyebek közt a kún nyelvjárás grammatikai vázlatát, kún szójegyzékeket, kún-latin, kún-germán glossariumokat, terjedelmes kún vallásos és épületes szövegeket, világi darabokat foglal magában, tehát mód nélkül gazdag apparatust egy nyelvről, melylyel a magyar nemzetbe való teljes beolvadásuk előtt a kúnok itt hazánkban is éltek.

E codex régóta vonta magára a tudós világ figyelmét. Nem kisebb férfi mint *Leibnitz* és hazánk tudósai közt *Cornides* és mások érdeklődtek iránta. A távoli törökség köréből Árpád-házi királyaink alatt ideszakadt néptörzs ez irodalmi maradványa nemcsak nyelvészeti, hanem történelmi és ethnographiai oktatással is kecsegtetett. Az érdeklődők nem igen voltak képesek a problémával megbirkózni. *Klaproth*, korszakának híres orientalistája, megfigyelési kísérletével valósággal megnyomorította a nagybecsű anyagot. Most gróf Kuun Géza lép a sorompóba; s azzal a lelkiismeretességgel, mely munkáit jellemezi és a tudományos határvidékeken szerzett széles erudíciója segítségével a Petrarca-codex több százados problémáját közelebb hozta a megoldáshoz. Mély irodalmi tudással 134 lapra terjedő Bevezető értekezésében a kún kérdésnek állását adja elő a nyelvészetben és a történelemben és ezzel kapcsolatosan a tanulmány kiindulóját tevő codex jelentőségét, a körüle történet kísérleteket és azok értékét kritikai éleselműséggel feltünteti. Csak ezután tér rá a codex részleteinek úgyszólván mikroszkopikus vizsgálatára; a Vámbéry kimutatása szerint sokszor nagyon is megtévesztő latin átírásból, a mennyire ily romlott anyag alapján lehetett, helyreállítani törekszik a szövegek, glossák és szójegyzékek török aequivalenseit; mindezek alapján meghatározza a kún törökség helyét a sok nyelvjárású törökség rendszerében.

Az európai turcologia nagy hálával fogadta a magyar tudós e munkáját. S volt miért elismeréssel fogadni. Hiszen nagybecsű segédeszközt nyújtott a török dialektusok történetének és elágazásának ismeretéhez; kiinduló pontot a törökség azon rétegének, melyhez a kún nyelvjárás tartozik, történeti és dialektologiai tárgyalásában.

Ily értelemben vette kiindulópontul *Radloff* a *Codex Cumanicus* adatait egy nyelvészeti tanulmányban.¹⁾ S 1894-ben *Houtsma* utrechti professor a török nyelvészet hollandi képviselője, a *Codex Cumanicus* alapján világíthatta meg azt a török nyelvjárást, melyet Egyiptomban a XIII. században a mamelek szultánok körében használtak és melynek glossariumát egy régi kéziratból meg ő bocsátotta nyilvánosságra. E glossariumnak a kún adatokkal való egybevetése alapján kimutatja, hogy mindkét rendbeli törökség a kipcsaki ágból való. »Hogy ezt bebizonyítsam — úgymond — könyvem betürendes indexében a török szók mellé a *Codex Cumanicus* megfelelő transscriptióit helyeztem, gróf Kuún kiadása alapján.«²⁾

Mindezekből láthatjuk, hogy nem meddő munkát végezett elhúnyt tagtársunk lelkiismeretes fáradozásával; hanem hogy hatást tett vele az európai turcologiára, a nyelvtörténeti ismeretek fejlesztésére bővebb körökben.

Nem szállítom alá későbbi nagy munkáinak értékét, ha ismételve hangsúlyozom, hogy tudományos kihatását tekintve a *Codex Cumanicus* feldolgozását becülöm legfontosabb dolgozatául, mely állását a tudományos irodalomban a legmaradandóbb módon állapítja meg.

E nagy könyvét latin nyelven írja. A latin nyelvvel úgy élt, akár anyanyelvével és e képességét ezentúl is még több ízben mutatja be. Hiszen gyermekkora óta bizalmas barátai voltak a latin irodalom remekei. A római s görög írók műveit — úgymond Visszaemlékezéseiben — az eredeti szövegben mámint tizenöt éves ifjú nagy előszeretettel s kedvteléssel olvass gattam s néha ezek olvasása közt virradt rám a hajnal«³⁾ és volt miért Halder Konrád professornak kívánnia, hogy görög-latin philologus váljon belőle.

Bár anyanyelvén kívül már ifjúkori neveltetése alapján is

¹⁾ *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences, VII. sorozat, 35. köt. 6. sz.) Sz.-Pétervár 1887.

²⁾ M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden, 1894) 5. l.

³⁾ *Gyalui Farkas* i. h. 69. l.

több európai művelt nyelvvel szóban és írásban egyenlő tökéletességgel élhetett — Keller Ottó prágai tanár azt mondja róla : »der reine Mezzofanti«,¹⁾ — mindamellet nagyobb munkáiban kiváló előszeretettel a latin nyelvet műveli. S talán nem csalódom, ha e tényt egy lélektani vagy talán inkább ethikai mozzanattal tartom kapcsolatban, melyre gróf Kuun Géza tudós jellemének meghatározásában már fentebb is súlyt helyeztünk. Egész jellemét, mint emberét, mint tudósét, mint hazafiúét, mint egyháza tagjáét egy általános érzés hatja át, mely magatartásának a tudományban és a társadalomban mintegy központi elveként alakul ki : a *hagyományok kegyeletes tisztelete*, nem vak ragaszkodás hozzájuk, hanem tisztult históriai tudattal megbecsülésük és szerves feldolgozásuk a fejlődő szellemi élet javára.

A tudományban nem barátja a rontó tendenciáknak, a halomra döntő vakmerőségnek. Talán inkább túlmenő az óvatosságban, mintsem hajlandó a régiségtől átvett anyag kételkedő szemlélésére. S hagyomány-érzése, melyet tudományos élete zsenge kezdetében is tapasztalhatunk, úgy látszik, írásának alakiságában is, mindenesetre nem megfontolt czélzatossággal, hanem mintegy természetes ösztönnel érvényesül, midőn a magyar tudományosság régibb módjára, a latin nyelven szeret megszólalni, históriai örököse magyar orientalista elődjeinek, Tsepreginek és Urinak.

A Codex Cumanicussal gróf Kuun Géza tudományos érvényesülésének új korszaka nyílik meg. Már nem pusztán *sémi* nyelvtudós. Érdeklődésének körébe mindinkább a *török* régiség is bele van illesztve : tudományos törekvéseinek igazi gazdagodása. Már most ezentúl kiváló módon vesz részt a török régiséggel kapcsolatos kérdésekben, a krimi tatárságtól kezdve, mely iránt már 1873-ban érdeklődött volt,²⁾ vissza a délszibériai Jeniszsei és az éjszaktmongoliai Orkhon folyamok partján talált, a VIII. századba nyúló legrégebb keleti török nyelvemlékekig, melyek az iszlámtól még nem érintett törökség lelki világáról

¹⁾ *Nachruf gehalten im Wissenschaftl. Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag am 24. Mai 1905.*

²⁾ *Adalékok Krim történetéhez* (Akad. Ért. 1873).

hoztak közvetlen hírt és a Köktürk törzseknek (khinai Tu-kiu) a nagy khinai birodalomhoz való politikai viszonyáról tesznek hiteles tanuságot.¹⁾

E körben munkásságát a *historiai ethnographia* módszere és céljai jellemzik. A kutatásának kerületébe tartozó népeket, az ő esetében különösen a magyar és a vele rokon török és tágasabb értelemben az összes ural-altáji népeket, régibb történeteikről tanuskodó irodalmi okmányokból tanulmányozni és a kiderített történelmi adatokat az újabbkori tanulságokkal összehasonlítani: e törekvés indította szorgalmas kutatásait a múlt század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben. Nagyszámú tudományos dolgozat tanuskodik e törekvéséről; mintegy előtanulmányok monumentális nagy munkájához, mely gróf Kuun Géza terjedelmes eruditiójának legkimagaslóbb emlékjele: »Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima« (2 köt. Kolozsvár, 1892—95.) »studiorum per multos annos assidue continuatorum fructus«, mint előszavában mondja.

E gazdag könyvnek csak nagyjában jelzem céljait és irányát, midőn azt mondom, hogy rendszeres és éretten feldolgozott alakban nyújtja repertoriumát mindazon tudósításoknak, melyeket a byzáncki és az arab irodalomból a magyar nép őshazájáról és vándorlásairól a honfoglalás határáig összegyűjtethett. A vándorló magyarokat az Altai vidékéről Jugriába, innen Baskiriába kíséri irodalmi adatgyűjtésével; majd a VIII. században a Káma partján találkozik velük, hol a *madsar* név először lép elő; innen a IX. század közepe felé Lebediába indul velük; majd az Atelkuzu-ba történt letelepedésre tér át; aztán a Pannoniába és Moraviába indított hadviselést kíséri forrástanulmányával, a bolgár háborút ismerteti, míg végre a honfoglaláshoz érkezik el. A görög és arab adatokkal krónikáink értesítéseit világítja meg, melyek iránt nem osztozik a skeptikus kritika minden szigorúságában; és e régi tanubizonyosságok segítségével az újabb nyelvészeti és ethnographiai kutatások eredményeit is bírálatra bocsátja.

¹⁾ Dr. Graf Géza Kuun, *Kritische Beiträge zur ural-altaischen Philologie*. (Westöstliche Rundschau III.) 1897.

A történelmi ethnographiának valódi tárházát gyűjti egybe az excursusokban, melyekkel a két kötet tartalmának egyes mellékesebb pontjaira tér ki.

A széleskörű irodalmi tanulmányok, melyek a »Relations«-t eredményezték, egyúttal alapos előkészülésnek bizonyultak azon tudós munkához, melylyel a millenniumi ünneplés emlékére a történelmi bizottságunktól kiadott nagy forrásmunkához (A magyar Honfoglalás kútírói) hozzájárult¹⁾ és melynek fokozatos előhaladásáról a munka folyamata alatt többrendbeli tudós értekezésben adott számot első osztályunk ülésén.²⁾ Ez emlékmunkában az ő természetes osztályrésze volt, hogy egy Corpusba gyűjtse össze a muhammedán világ X. és XI. századbéli íróinak azon adatait, melyek a magyarokra és a velük rokon vagy velük kapcsolatban levő népekre (besenyőkre, alánokra, kazárookra, baszkirokra, bolgárookra stb.) vonatkoznak, melyek akár közvetlenül, akár közvetve a honfoglalók régibb viszontagságaira és vándorlásaira világot vetnek. Gondosan gyűjtötte egybe a keleti (arab és perzsa) szövegeket, lelkiismeretesen fordította azokat, minden egyes kútíró tájékoztató bevezetéssel kísérve, azért, hogy e fontos irodalomban a nem-orientalista is feltalálhassa magát, s hogy belső viszonyait, a szerzők kritikai értékét megismerhesse.

E tanulmányai során a tudományos világnak legelőször mutatta be a keleti ethnographiai irodalom egy addig föl nem használt forrását, melynek a magyarokra és a velük kapcsolatos népekre vonatkozó részeit a *Keleti Kútírók*-ben feldolgozta és melynek részletesebb ismertetését egy későbbi munkában a *Kútírók* keretén túl is kiterjesztette.³⁾ Ez író *Gardézi*, a XI. század egy perzsa nyelven író föld- és néprajzi tudósa, kinek munkája egy egyetlen oxfordi kéziratban maradt fen, melynek nyomán addig csak ritkán volt róla szó az európai irodalomban. Legelőször gróf Kuun Géza tanulmányai ismertették e fontos mun-

¹⁾ *Keleti kútírók* (1898) 148 lap (4-ed rétv).

²⁾ *Akad. Értesítő* 1893. évf. 172—181. l., 1894. évf. 169—182. l., 223—228. l.

³⁾ *Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei*; kiadta, magyarra fordította, jegyzetekkel ellátta gróf K. G. Budapest, 1903.

kát s gazdag tartalmát és méltatták helyét a régi arab-perzsa néprajzi irodalomban.

A történelmi ethnographia keleti forrásainak tanulmányába mindinkább belemélyedvén, tudományos érdeklődése a szorosan magyar és altáji vonatkozású tárgyak határain túlra is csábította. *Kőrösi Csoma Sándor* emlékezetének tisztelete volt az érintkezési vonal, melyen az ő kedvencz török és ugor kutatásairól Tibet rejtélyes országába is átbarangolt, főleg keleti források feldolgozásával, de a nyugatiakat is széles körben felhasználva, vázolván *Ismereteinket Tibetről*,¹⁾ mely dolgozatával a Kőrösi Csoma emlékére alapított emlékelőadásaink sorozatát a keleti világ kutatásának nagy magyar úttörőjéhez méltó módon megnyitotta.

IV.

Az emberiség szellemi életének nyilatkozásai közül kiemelkedő módon kötötte le gróf Kuun Géza figyelmét a *vallástörténelmi* szempont. Nyelvtudományi és ethnographiai tanulmányaiban mindig kiváló célja volt, a népek vallásos fogalmainak és élő érvényesülésüknek ismerete és ismertetése. Már akkor, midőn a biblia tanulmányozásának kapuján tartotta ifjúkori bevonulását az orientalis tudományok tágas birodalmába, főképpen vallástörténelmi érdeklődése vezette.

Ez alapon vált belőle előbb sémi nyelvész, érdeklődésének bővülésével az orientális irodalmak mind tágasabb köreinek művelője. A vallástörténelmi szempontok egész fejlődésén keresztül mindvégig szellemi látókörének előkelő sorába helyezkednek. Kell-e erre nézve szembetűnőbb bizonyítékot felhozni, mint azt a tényt, hogy a »Keresztény magvető«-nek 1875-től kezdve 1903-ig szorgalmas munkatársa volt és hogy ez idő alatt a nevezett theologiai folyóiratnak nincsen kötete, melyhez egy-egy, némelykor több terjedelmes dolgozattal ne járult volna? A maga erkölcsi világnézetének alaphangulatát vallásos érzéséből merítette; erről életével és irataival szüntelen tanuságot tesz.²⁾ Nem

¹⁾ Budapest, 1900. (M. Tud. Akadémia.)

²⁾ Különösen reámutathatók a »*Milleniumi gondolatok*«-ra, melyeket Velenczéből 1896-ban a Keresztény Magvető-nek küldött.

csoda, hogy a tudóst is kiváló módon érdekelte, és hogy mint író kifogyhatatlan kedvet és hivatást érzett arra, hogy felkutassa és olvasóival megismertesse, hogy az emberiség évezredes történelmi fejlődése útján, s hogy az emberiség különféle körei mily módon törekedtek kapcsolatot alkotni és fentartani a végtelennel. Távol a szűkkeblű dogmatismustól, a vallásos élet megnyilatkozásait és tüneményeit a történelmi fejlődéstől nyújtott módszerekkel világitotta meg. A vallástudomány terén örömmel üdvözölte az összehasonlító és történelmi iskolák érvényesülését. E szemponton indul számos czikke, melylyel a hetvenes évek óta mindinkább erősödő módszerek alkalmazását ismerteti. Mert nagy fontosságot tulajdonít a tudomány önálló előbbrevitele mellett annak a sok tudóstól jogtalanul kicsinyelt feladatnak, hogy a tudomány haladásait és újabb eredményeit az értelmes nagy közönséggel megismertesse azon módszerek bemutatásával, melyeknek alkalmazása a tudás haladását elősegítették.

Első sorban természetesen a sémi népek vallásformái érdeklik. Két ízben mélyedik a mandäusok vallását illető újabb kutatásokba (1876 és 1879¹⁾); a másoktól felkutatott eredményeket saját olvasottsága alapján lényegesen kiszélesíti. Hogy azonban a vallástörténet kérdései a legtágabb körben érdeklik, mutatja azon essai-ivel, melyekben a legújabb kutatások alapján a *germán* népek mythológiájáról (1891), a *khinai* népvallásról (1895), a *tibeti* buddhizmusról (1900) nyújt tudományos téjékoztatást. A részletes ismertetéseken kívül számon tartja a vallástudomány terén előlépett új *általános* elméleteket, természetesen első sorban a *Müller Miksa* elméletét a vallás keletkezéséről (1878), az összehasonlító mythologia módszerét, melyet barátja *de Gubernatis* egy munkája ötletéből ismertet (1888); a szerzőével ellentétes állását fejti ki *Terenzio Mammiani* vallásphilosophiai munkájának ismertetésében (1881) és ez alkalmat egyúttal arra használja, hogy a sémi, árja és altáji nyelvek megfelelő szókincsének alapján világot vessen azon különféle módokra, melyek szerint a *szentség* és *imádás* fogalmai e népek lelkeiben tükröződnek. E példából is láthatjuk, hogy nagyszabású ismertetéseivel,

1) A zárójelek közötti évszámok a Keresztény Magvető évfolyamait jelezik.

melyekben gyakran a szerzőkkel lényeges ellentétbe is lép, saját — legszívesebben philologiai alapon nyugvó — kutatásait is kapcsolja. Mélyreható, széles kutatáson alapuló és alaki tekintetben is vonzó monographia-számba megy »*Adalékok az imádság történetéhez*« című tanulmánya (1889); ebben a primitív néptörzsek-től, fel a műveltség magas fokáig felkapaszkodott népekig kutatja az imádság nyilvánulását, kezdve a bűbájosság alantjáró gyakorlatain a szellemi vallástól sugalt fenkölt hymnusokig, különös tekintettel itt is azon tanuságokra, melyeket a nyelv tényei szolgáltatnak az eszmék történetéhez. Az ember szinte sajnálná, ha e maradandó értékű kutatás egy speciális körű folyóiratban maradna elrejtve. Mindenesetre előkelő helyre tarthatna számot egy gyűjteményes kötetben, mely gróf Kuun Géza kiválógatott értekezéseit foglalná magában.

1900-ban az összehasonlító vallástudomány művelői legelőször Párisban, aztán (1903-ban) másodsorra Baselen szerveztek nemzetközi kongresszust, mely azon hivatást teljesíti, hogy tanácskozásaival, tárgyalásra kitűzött általános és részletes kérdéseivel az új vallástudományi módszer érettségi fokát feltüntesse. Gróf Kuun Géza szívesen csatlakozott e mozgalomhoz, melynek céljait saját tudományos törekvéssel azonosoknak ismerte. Mindkét kongresszus tagjai közé sorakozott, bár nem volt módjában személyes megjelenéssel is részt venni munkálataikban. A párisi kongresszus aktáit két cikkben behatóan ismertette (1903 és 1905); az utóbbi »*Az összehasonlító módszer a vallástudományban*«, mely Comte Goblet d'Alviela belga tudós kongresszusi előadásával foglalkozik, gróf Kuun tollának legutolsó terméke, hattyúdala. Már csak halála után jelent meg. (Keresztény Magvető 1905-iki május—júniusi füzetében, 121—134. lapokon).

V.

Nagyterjedelmű tudományos kapcsolat körében mozgott gróf Kuun Géza. Már gyermekkorában nyilatkozó utazási kedvének nagy mértékben tehetett eleget férfikorában Európa művelt országaiban, a melyekbe évről-évre, nem turista kedvtelésből, hanem leginkább tudós célokkal rándult. Utazásainak legkedveltebb célja Olaszország maradt. »Alig van — így

beszéli hitvestársa — Olaszországban városka, melyet G. fel ne keresett volna; egy régi lámpa, egy fresco elég volt arra, hogy fáradságot ne kíméljen annak megtekintésére.« Ez országban dolgozott leginkább a könyvtárakban is. A mit az imént élete főmunkájának tekinthettünk, a velencei könyvtárakban folytatott búvárkodásának gyümölcse.

Ez úton is benső személyes baráti viszony szövődött közötté és neves európai szaktársai között, kikkel folytonos tudós eszmeeserét folytatott és kik közül többen nem egy ízben voltak a barátságos marosnémeti kastély vendégei. *Schott* Vilmos, az altáji nyelvészeti egyik megalapítója, *Gabelentz* György, a nagyemlékű sinolog és összehasonlító nyelvész, a szellemes indolog *Angelo de Gubernatis*, *François Cumont*, az úttörő belga régész, *Emilio Teza* páduai tanár, *Michele Amari*, nagyírú olasz orientalista és Sicilia történetírója, *Jung* Gyula és *Keller* Otto prágai tudósok meg hitt barátai voltak, kikkel évtizedeken át folytatott sűrű baráti kapcsolatot és kik közül többen halála után érzelmes irodalmi emléket is szentelnek elköltözött magyar barátjuknak. Emilio Teza a Kalidásáról írt tanulmányát az ő emlékének ajánlja, kegyeletes hálálul azon tudós munkáért, melyet Olaszország e magyar barátja ez ország tudományos kincsházaiból merített.¹⁾

Maga gróf Kuun rendkívül érdekes módon ismertette találkozásait és kapcsolatait, melyeket olasz utazásainak köszönt; ezek közül a *Dora d'Istriával* való ismerkedésének leírását²⁾ tanulság tekintetében még felülmúlja az a valóban bilincselő czikke, melyben a nagy Goethe unokájával, Wolfganggal folytatott sokéves baráti viszonyát ismerteti.³⁾ 1863-ban Velenczében ismer-

1) *I Raguidi di Calidasa*. Tentata versione in stroffe di varia misura del primo canto. (Venezia 1905): »Alla memoria del conte G. Kuun di Osdola offro queste poche pagine. Il dotto ungherese, gentile sangue animo gentile, diede gli studi all' oriente dei musulmani e lascia, in casa e fuori, onorato nome. Ebbe cara l'Italia: e dei tesori serbati nelle nostre librerie illustrò con sagacia e con dottrina il codice cumánico della Marciana. Con affetto e con desiderio ripenso ad indulgente amico.«

2) *Erdélyi Múzeum* 1889. I—8. I.

3) *Münchener Allgemeine Zeitung* 1888. évf. 84. sz. (márcz. 24.) »Beilage«-ja; magyarra ford. *Sólyom-Fekete Margit* a kolozsvári *Nemzeti Hírlap* 1905. július 17. és 18. számaiban.

kedik meg az elzárkózott életmódú *Goethe Wolfganggal*, ki a Marcus-könyvtárban a Bessario bibornokra vonatkozó kutatásaival foglalkozott; majd ismét Bécsben, legutóbb Weimarban (1876) találkoznak és érintkeznek. 1864—1882-ig szakadatlan levelezést folytat Goethével, kinek halála után e férfi jellemzésére forrásszámba menő bájos essait szentelt neki. E baráti viszony tárgyi emlékrét a grófné szívességéből most Akadémiánk Goethe-szobája őrzi.

A külföld tudományos köreivel folytatott sűrű személyes érintkezésével az európai tudományos irodalomban való részvétele is lépést tart, melynek kiadványaiban gyakran találkozzunk dolgozataival. Irt német és francia, de legnagyobb előszeretettel, úgy látszik, olasz tudományos folyóiratoknak. Nevezetesen a *Rivista Europeában*, a *Nuova Antológiában*, a *Bolletino italiano degli studii orientaliban*, a *Giornale della Società Asiatica Italiana* füzeteiben stb. találkozzunk czikkeivel.

S megható vonása nagy tudósunk jellemének, hogy a nagy művelt világra kiható, sohasem szünetelő kapcsolatait egy nagy szellemi kör periferiájának tekinti, melynek központja az ő hazafiúi kötelességtudása számára szűkebb szülőföldje *Hunyadmegye*. Ez az ő forró hazafiságának gyújtópontja, innen indulnak ki és ide központosulnak minden jobb érzésének sugarai. »A legközvetlenebb haza — úgymond egyikének azon elnöki beszédeknek, melyekben a legmagasabb feladatokról szóló meggyőződéseit tárja elének — kinek-kinek megvéje, hol bölcsője ringott, a melyhez a boldog gyermekkor dicső emlékei és benyomásai csatolják, hol élete nagy útját hivatott megtenni, a kezdettől a végig.«¹⁾

»Úgy voltam meggyőződve, hogy a hazafiak első kötelessége azon szűkebb hazában tenni és működni, melybe az isteni gondviselés helyezte. És hogy a kezdet nem *ott* van, a hol a hazafias működéseknek szélesebb körű kibővítései vannak, hanem kinek-kinek abban a körben kell a közhasznú munkához fogni, a melybe helyeztetett; ott tenni meg kötelességeit nem csak érdemes dolog, de hát igazán kötelességszerű dolog is. És én azért minden olyan hazafiúi törekvést, iparkodást, mely saját megyénk, Hunyad-

¹⁾ *Hunyadmegyei Régészeti Társulat Évkönyvei*. XI. köt. (1900.) 6. l.

megye boldogságát czélozza, támogattam a legmelegebben a múltban, és ha az isteni gondviselés életet és erőt ad, minden esetre a jövőben is ezen hozzám legközelebb álló czélokot fogom legmelegebben ápolni; és azt hiszem, hogy ezt téve, édes hazánk érdekeit is szolgálom.«

Ily szellemben állott ő élén alapítása óta a Hunyadmegyei Régészeti Társulatnak, előljárt a munkában, buzdította reá a társakat és e buzdítással és példaadással szülő megyéjében a tudományos munkások egy lelkes karába öntött életet és kitartást. Valamint azt a helyi patriotismust, melyet az imént idézett programmszerű szavaiban hangoztat, nem a szűk látókör korlátozott szempontjai vezérlik, hanem a hazafiúi kötelességtudás nemes buzgósa tölti el, mely a közvetlen feladatot a nagy egyetemes feladat szolgálatába helyezi: úgy az a tudományos munka, melyet Hunyadmegyébe és a kis Déva városába központosított, nem a kicsiszertű atomizálás jellegét ölti, hanem a nagy s egyetemes magyar tudományos feladat szolgálatáét abban a körben, melyet a születés és nevelés az egyénnek rendelt.

S Hunyadmegye mintegy gondviselésszerű mintaiskolája az ily szellemű tudományos törekvés valóvá tételének. Történelmi múltjával kínálkozott gróf Kuun Géza conceptiójának »Hunyadmegye klasszikus földje, melyben oly sokszor az ekevas a tudomány kincseit hozza fel rejtett helyeiről s a pusztá véletlen nem egyszer vezetett jelentékeny felfedezésekre, a melyen át a történelem nagy útja derengésétől korszakokon keresztül napjainkig vezetett.« E megyében fekszik a régiek Sarmizegetusája, a dákok hajdani fővárosa, mely e nép politikai hatalmának letörése után nagy jelentőségét mint vallásos központ még tovább is fentartja, mely a római császárság idejében egyik csomópontja a Kelet és Nyugat érintkezésének. Ide telepíti Trajanus császár ázsiai zsoldosait, kik itt — mint feliratos emlékekből látjuk — hazai kultuszukat ápolják, a Pán istenét, a Dionysos Sabaziosét, Isisét és Serapisét. Majd az Ázsiában mindinkább nagy tereket hódító Mithras-kultusz, a Zoroaster vallásának e hajtása is, mely a római birodalom területén messze elterjed, Sarmizegetusáig nyomul előre és a történelmi viszontagságok és felfordulások után az ekevasra és ásóra bízva az enyészettől megmenekült emlékeinek felderítését.

Hunyadmegye ennél fogva igazán »klasszikus föld«, a régi dákországi kultuszok, majd a Mithras-vallás történetének tanulmányozására. S ezért e dolgok külföldi tanulmányozói nem hagyhatták figyelmen kívül az ókori történet e telepét. *Bendorff* Ottó, a bécsi epigraphiai seminarium tanítványaival, *Cumont* a Mithras-kultusz tudós monographistája, dr. *Münsterberg* és dr. *Oehler* két ifjú német archaeologus (1901) ide zarándokoltak tanulmányaik kiegészítésére. *Cumont* »*Textes et Monuments relatifs aux Mystères de Mithra*« című nagy munkájában részletesen leírja a várhelyi Mithraeumot. Hogy a szülőmegyénk tanulmányozásában buzgón elől járjanak, erre buzdítja szüntelenül gróf Kuun Géza Hunyadmegye szülöttjeit és így a Hunyadmegyei Régészeti Társulatot oly munka középpontjává teszi, melyre jelesül *Téglás Gábor* és *Király Pálnak* Dácia történetére és a Mithras-kultuszra vonatkozó dolgozataiban a külföld figyelme is joggal irányult.

E kutatások előmozdítását nem csak tudományos, hanem társadalmi feladatnak is jelenti ki. Elnöki megnyitóiban, a tudományos idealizmus e remek okirataiban, szüntelenül reámutat a nagy kapcsolatokra, melyek a hunyadmegyei régiséget a nagy világ tudományos törekvései körébe illesztik, gondos tanítóként jelzi a tudomány haladásának eredményeit, melyek a szülőmegyéje történelmi felkutatásának hasznára fordíthatók és e buzdításával lelkes gyülekezetet teremt maga köré, mely ájtatos érzéssel fogadja magába a tudomány ez avatott főpapjának oktatását. E szűkebb szülőföldjének szánt szózatait, melyekben a szakszerű tudós munkához szokott kutató a magasan szárnyaló lelkesedés hangján szólal meg, kell elolvasnunk, hogy gróf Kuun Géza tudós céljainak valójába behatolhassunk. S jól esik e szövegek viszhangját hallani a kolozsvári ereklyemúzeum igazgatóságának nyilatkozatában, melyben őt magas királyi kitüntetéssel alkalmából (1899 november 4-én) üdvözlöi: »Hunyadmegyében őt, a mintaférfit családfeleket tekintik, kinek lánglelke hevít, ösztönöz a munkára, irányít a haladás felé, nemes szívének melege pedig boldoggá teszi azokat, a kik vele ebben a békés családi körben együtt munkálkodhatnak.«

Igy lett a dévai gyűjtemény, melyet a hunyadmegyeieknek gróf Kuun Gézától irányított értelmessége teremtett, Dácia

régiségtudományának külsőleg bár szerény és kevésbé mutatós, ideiglenes jellegű, de tartalmi jelentőségénél fogva a tudományos ismeretre nézve igen fontos tárháza. *Dr. Jung* Gyula, a prágai egyetem tanára, e gyűjtemény megszemlélése után azon meggyőződését nyilvánította, hogy azok, kik a Mithras-kultusszal behatóan óhajtanak foglalkozni, jól teszik, ha a dévai Mithras-leleteket tanulmányozzák ¹⁾ S a Mithras- emlékeken kívül az a három szoba, melyekbe a becses leletek összezsúfolva voltak, a sarmizegetusai kincsek mellett még Veczél (Micum), Kis-Kalán (Ad aquas) Gyulafehérvár (Apulum) földjéből előkerült számos nevezetes emléket gyűjt magába, melyek *Téglás* Gábor társunk szaktudó gondozása mellett a dévai kis museumnak nagy tudományos értékét gyarapítják. Gróf Kuun Gézának nem adatott megérnie az elnöki beszédeiben évről évre váltig hangoztatott kedves célját, hogy e gyűjtemény a jelentőségének megfelelő museumi helyiségben juthassanak külső érvényre.

A hazai archaeologia iránti lelkesedésében, meglehet, hogy egyetemi kedvenc tanárának, *Kiss* Ferencznek hatását ismerhetjük fel, ki — mint említve volt — »archaeologust szeretett volna belőle csinálni«. De valamint kiterjedt nyelvtudását atyai örökségnek mondhatták, úgy archaeologiai hajlamai érvényesülésében mindenesetre ébresztőül szolgált anyagi őseinek példája is, kik a maguk idejében a marosnémeti kastély kertjét egy valóságos museum lapidariummá rendelték. Gróf *Gyulay István*, később *Lajos* már a XVIII. század utolsó évtizedeiben gyűjtötték ide a római régiségeket és feliratos köveket; tudós utódjuk egyre gyarapította a park-museum kincseit, melyekről most *Téglás* Gábornak köszönünk egy beható ismertetést ²⁾ és melye et a régiség-tudomány nagy képviselői is dicsérfő méltatással említenek. A marosnémeti parkmuseum lapidariumát tehát joggal tekinthette gróf Kuun Géza a hunyadmegyei társulat« előzményének és előjelének.³⁾

¹⁾ *Hunyadm. Rég. Társ. Évk.* IV. köt. 1885,

²⁾ *Marosnémeti fénykorából.* Uj idők 1906. 17. sz.

³⁾ *Hunyadmegyei Rég. Társ. Évk.* X. köt. (1899. évf.) 105. 1.

VI.

Valahány tudományos, irodalmi, közművelődési társulat működik Erdélyben, alig van egy, melynek gyászolt tagtársunk oszloposai közé ne tartozott volna. A tiszteleti elnökséget, melyet reá ruháztak, ő maga nem tekintette csupán elismerésnek, melylyel a Királyhágón túli művelt társadalom büszkeségének hódoltak, hanem komoly kötelességbresztőnek arra, hogy e társulatok első *munkása* is legyen. Az illető társulatok kiadványainak legszorgalmasabb dolgozótársai közé tartozott; ezekben tette közzé leginkább Erdély történetének részleteire vonatkozó kutatásait, melyeknek méltatása túl esik illetékességem amúgy is már túllépett határvonalán.¹⁾ Egész kis irodalmat tesznek azon emlékbeszédek, melyekben e társulatok a körükben kifejtett munkásságát méltatva, a halála fölötti gyászukat örökítik meg.

Azonban előkelő helyet foglalt el itt a központban is mindazon mozgalmakban, melyek Akadémiánkon kívül tudományos munkálkodása kedvelt szakmaival vannak kapcsolatban. Az 1892-ben válságba került *Néprajzi Társulat* csak akkor indulhatott új életnek, midőn a közkívánságnak engedve, gróf Kuun Géza ült elnöki székébe. Minden mozgalmat, mely a keleti tanulmányok előmozdítására üdvösnek látszott, a legnagyobb érdeklődéssel istápolta, nevének fényével támogatta. S életének egyik eszménye valósul meg, ha sikerül neki, a keleti tanulmányok terén, melyeknek hazánkban is számra nézve ugyan elég, de törekvéseikben egymástól elszigetelt munkása akad, központosított és összhangzó tudományos életet teremteni, mely a külföldi tevékenységet kiegészítené, melléje egyenrangúan sorakoznék. Hiszen tagadhatatlan, hogy éppen hazánk volna arra hivatva, hogy az orientalis tudományok fejlesztésében nem csak egyes részletekre nézve, hanem nagy s egyetemes kulturtörténeti vonatkozásaiban, az európai tudományos élet egyik előkelő mozgatója, de legalább is részese legyen. Ez nem érhető el azzal a szétforgácsolt munkálkodással, melynél egyebet e téren ki nem fejthetünk.

¹⁾ Ezekre nézve *Szádeczky Lajos* emlékbeszédére utalhatok. (L. fent az 5. lapon.)

Gróf Kuun Géza buzgósága Akadémiánk körében óhajtott ez állapoton segíteni. 1892. október 3-án egy megokolt indítványban terjesztette elénk gondolatait e kérdésről.

»Ha tekintetbe vesszük — úgymond ¹⁾ — azon hivatást, melylyel hazánk épp a keleti tudományok fejlesztésére nézve bir, sajnálattal tapasztaljuk, hogy bár ez idő szerint nem szűkölködünk már erre képes munkaerőkben, a keleti tudományok terén aránylag mily elenyésző csekély, mily kevésbé tervszerű tevékenységet fejt ki Akadémiánk. S ez annál szembeötlőbbé válik, ha egyéb Akadémiák kiadványait szemlélve, arról győződhetünk meg, hogy azoknak mily tetemes részét foglalják el a keleti ismereteket előmozdító könyvek, értekezések, források, szövegkiadások stb.« Az I. osztály keretében egy Keleti bizottság felállításával óhajtotta az erők központosítását előmozdítani, egyrészt azzal a czéllal, hogy szervezett munkával az európai tudományosságban számottevő elemet alkossunk, de másrészt azzal a czéllal is, hogy a hazai művelt nagy közönséggel a keleti világ és ennek története terén felmerülő és a régi történet ismeretét gyökeresen átmódosító nagyszabású felfedezéseket rendszeres módon megismertessük. Ez utóbbit egy külön időszakos közlöny kiadásával óhajtotta elérteni, mely a nagy tudományos mozgalmakat szemmel tartaná és csoportosított ismertetésekben, valamint nagyobb szabású essaykben, évi jelentésekben ismertetné, természetesen nem csupán a szaktudós, hanem a nagy művelt közönség és a rokontudományok iránt érdeklődők szempontjából.

Ez indítvány, bár beható megvitatás tárgyául szolgált, mindmáig nem valósulhatott meg. Vegyük át mint megdicsőült tagtársunk örökségét, ki 1900-ban a Körösi Csoma Sándor emlékének ünneplése alkalmával a keleti tudomány elhanyagolt helyzetét panaszolva el, mégis méltányló optimizmussal »több jel oda mutat, — úgymond — hogy a keleti nyelvészetre hazánkban valahára egy jobb kor következik s vajha a tiszta virradat az egész láthatáron mindenütt feltűnnék! Figyelmezzünk a virradatnak immár látható jeleire.«²⁾ Hogy a keleti tanulmányok

¹⁾ *Akadémiái Értesítő* 1902. évf. 679., 730. l.

²⁾ *Ismereteink Tibetről* (Budapest, 1900.) 4. lapján.

felvirágoztatását hazánkban mennyire viselte szívéen, végrendeleti intézkedései is tanuskodnak róla. Nagylelkű alapítványainak, melylyel Akadémiánk anyagi eszközeit óhajtotta gyarapítani, egy részét külön a keleti tanulmányok fejlesztése javára rendelte.¹⁾

*

De még részben sem felelnék meg a feladatnak, hogy megdicsőült tagtársunknak a szellemi életre tett buzdító hatását felmutassam, ha a tudományos közéleten túl nem idézném fel azokat a melegítő fénysugarakat, melyek tiszta és jóakaró egyéniségéből az *egyénekre* is hárultak, kiket a kedvező sors közelébe juttatott.

Határtalan volt elnéző elismerése a legparányibb részlet iránt is, melylyel valaki, akár a tudomány egy apró pontján, az ismereteket előmozdította. Nagy szelleme legtávolabb állott a kicsinyléstől. Mennél inkább nőtt saját jelentősége, annál erősebben mélyedt bele másoknak akármily gyenge törekvésébe. S párja nem volt azok vigasztalásában és cselekvő elősegítésében, kiknek rögzös pályája akadályokba ütközött; a szellemi téren is igazi megvalósítója a költő mondásának, kit már gyermek-játékaiban szeretett személyesíteni: ²⁾

Legyen a nemes
Segíteni kész, s jó,
Munkálja szünetlen
A helyest, a hasznost;

(Goethe.) ³⁾

vagy a biblia szavaiként: »Ime sokakat oktattál és megfáradt kezeket megerősítettél; az ingadozót a te szavaid lábra állítják, és a reszkető térdeket támogatod«. (Jób IV, 3. 4.)

¹⁾ Akad. Értésítő 1906. 183. l. 59. pont.

²⁾ *Gyermekéveim* 21. lap 22. sor.

³⁾ *Lehr Albert* fordítása.

VII.

1903-iki június óta a közelgő halál sejtelmei fordulnak meg levelein és egyéb nyilatkozatain. Ily hangulattal fogott »*Gyermekéveim*« megírásához. »Azon sok közé tartozom, kik földi életük végén a sír nyugalmánál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak.« Egészsége állandónak látszó javulása 1904 telén lehetővé tette, hogy közénk jöjjön Budapestre és részt vegyen akadémiai életünkben és egyéb tudományos testületek munkájában. A míg csak tehetett, ez időben sem hiányzott soha szokott helyéről, akadémiánk heti ülésein. De csakhamar ismét erőt vett rajta a gyengélkedés. Pedig még ez időben is komoly feladatba fogott. A kazarokról óhajtott egy monographiát kidolgozni. Még utolsó betegségében is hatalmas arab kötetek környezik dolgozó asztalát; a fájdalomtól nem háborgatva készíti kivonatait és jegyzeteit Tabariból és Al-Mukaddesziből és teszi a talált adatokat a tudományos eszmecsere tárgyává, míg állapotának súlyosbodása mindinkább elgyengíti erőit és állandóan, kevés megszakítással, a betegágyra dönti. Az antik stoikus lelki hősiesség és a vallásos megadás szövetkeztek benne szenvedései türelmes, zúgolódás nélküli elviselésében. Még e szomorú időben is tudományos eszmecserével, emlékeinek közlésével szeretett lelki könnyebbséget keresni. Ez érintkezés csak rövid pár nappal halála előtt szakadt meg.

Utolsó dolgozata, mely még életében megjelent, mintha tükröznék a sejtelmeket, melyek lelkét eltölték, de nem nyugtalaníták: »*Der Glaube an den Seelenvogel bei den Morgenländern*«¹⁾ a keleti népek azon képzetéről, hogy a lélek röpke madár alakjában illan el a haldokló ember testéből. De nem ez utolsó publikációja. Még 1904 őszén írta »*Az 1834-iki erdélyi országgyűlésről*« című cikket nagybátyja Gyulay Lajos gróf naplója nyomán, folytatásául azon nagyérdékű közleményeknek, melyeket részint külön könyvben, részint cikkek alakjában e fontos naplóból nyújtott volt. E közlemény már csak halála után (1905) jelent meg

¹⁾ A »*Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag*« 12 éves fennállása alkalmával kiadott gyűjtő munkájában (1904).

az Erdélyi Múzeumban¹⁾ három folytatásban: az első közlemény tőszomszédságában a saját nekrologia Szádeczky Lajos tollából. Később 1905. januárban itt Budapesten Goblet d'Alviela vallástörténeti előadásáról írt egy essai-t, mely, mint már említve volt, szintén csak halála után jelent meg.

Ez a legutolsó tudományos dolgozata.

1905 április 10-ike véget vetett testi szenvedéseinek; április 12-ikén délután búcsúztattuk e palotánk oszlopcsarnokából.

»Csak az hagy űrt, — úgymond ő maga egyik erdélyi beszédeben — a ki űrt betöltött, csak annak marad emléke, kinek emlékei voltak, valósággal csak az élt, a ki valóban élt.«

S néki emléke marad köztünk, és ő fájdalmas űrt hagyott sorainkban.

¹⁾ XXII. köt. (1905) 206—220; 271—281; 313—324. ll.